

Vilka var egentligen kungens sista ord?

Vad sade Karl XII innan han stupade 1718? Författaren och historiejournalisten Åke Persson har fördjupat sig i vad som hände i skyttegravan ögonblicken innan krigarkungen blev skjuten.

Författare:

[Åke Persson](#)

Publicerad:

2013-10-16

[historia](#)

De sex soldaterna bar bären långsamt genom det karga landskapet. Det var stjärnklart och kyligt men inte tillräckligt kallt för att den nederbörd som fallit den senaste veckan skulle ligga kvar som snö, något som kunde ha hjälpt månen att lysa upp den ojämna terrängen. Bårbärarna hade fått veta att den stupade var en officer som mött döden i en av de svenska löpgravarna utanför den belägrade norska fästningen Fredriksten. Nu skulle de föra kroppen till en plats längre bak i linjerna.

Soldaterna knorrade över bördan. Den döde var inte särskilt kraftig men ganska lång, därav tyngden. I övrigt ägnade de inte någon större uppmärksamhet åt mannen som låg på den enkla bären av ohyvlade träplankor. Sedan kriget brutit ut år 1700 hade Karl XII:s undersåtar vant sig vid ständiga dödsfall. Alla kände någon som fått sätta livet till, antingen ute i fält eller på grund av undernäring eller sjukdom i hembygden. Det hade fått krigströttheten och missmodet att breda ut sig.

Visst dyrkade karolinerna fortfarande sin härförare. Han som verkade närmast osårbar, utan fruktan, och som alltid sökte sig dit där striden stod som hetast. Men det fanns ändå gränser

för hur stora uppoffringar man kunde kräva av ett folk, och egentligen var det ett smärre under att det hårt prövade Sverige så här i slutet av 1718 hade lyckats sätta en ny armé på fötter, hela 60 000 man.

Huvuddelen av trupperna befann sig just nu i Norge, där den största styrkan skulle inta fästningen Fredriksten vid staden Fredrikshald, nuvarande Halden. Sedan skulle den svenska armén tåga vidare mot Kristiania, dagens Oslo.

Planen var att ockupera Norge, som sedan sekler tillhörde Danmark. Detta för att tvinga ärkefienden på andra sidan Öresund till fred. Förhållandena i fält var allt annat än goda. Belägringen av Fredriksten hade pågått i över en vecka, det var ont om mat och många soldater tvingades sova under bar himmel. Redan hade fler än hundra karoliner stupat under den ihållande beskjutningen från fästningen. Så nej, de sex bårbärarna brydde sig inte nämnvärt om vem det var de kånkade på.

Den dystra processionen leddes av Bengt Wilhelm Carlberg, 22-årig löjtnant från Göteborg. Carlberg visste vem den döde var. Han hade varit med i löpgraven när skottet föll men fått order om att hålla den stupades identitet hemlig. Överdelen av den livlösa kroppen på båren var därför invirad i två soldatkappor och ansiktet doldes av en vit peruk och en guldgalonerad hatt.

Nedanför den fallnes indigoblåfärgade fältrock stack benen fram. De svarta kragstövlarna med de låga träklackarna, specialtillverkade för att det skulle vara möjligt att både gå och rida i dem, var slitna. Och på de vita handskarna av älg- och hjortskinn, som inte heller täcktes av den provisoriska svepningen, syntes mörka fläckar av blod.

Löjtnant Carlberg drev på sina mannar. Efter en stund kom de fram till en brant backe. Carlberg gav order om att de skulle försöka ta sig nerför backen och uppmanade bärarna att vara försiktiga, så att den döde inte föll av båren. Männen nickade och började sakta snedda utför sluttningen medan Carlberg och två soldater höll emot på den sida av båren som lutade nedåt.

Till en början såg allt ut att gå bra. Då de kommit till det brantaste partiet av backen fumlade dock någon av bärarna med båren. På ett ögonblick hade den blodiga kroppen rullat ner i Carlbergs armar, och om han inte fått hjälp av två soldater att baxa upp liket på båren igen hade kroppen med all säkerhet fallit till marken. I tumultet hade dock kapporna, peruken och hatten som täckt liket ramlat av, och därmed var den dödes ansikte blottat.

Soldaterna fick syn på liket, där det gapade två stora hål i tinningarna, och från dem hade blodet runnit i tjocka rännilar nerför sidorna av halsen. Det ena ögat var intryckt i kraniet och det andra hängde halvvägs ner på kinden.

Men vad värre var: i månens ljus såg soldaterna den välvda pannan, den framskjutande hakan och den kraftiga näsan. Det ansiktet kände de väl igen. Mannen på båren var ingen vanlig officer – det var kungen.

Sverige var i slutet av 1600- och början av 1700-talet ett land där det bara fanns plats för en trosuppfattning: den lutherska läran, av synnerligen ortodoxt snitt. Detta kungadöme, ett av Europas mäktigaste, sattes Karl XII, bara 15 år gammal, att styra 1697.

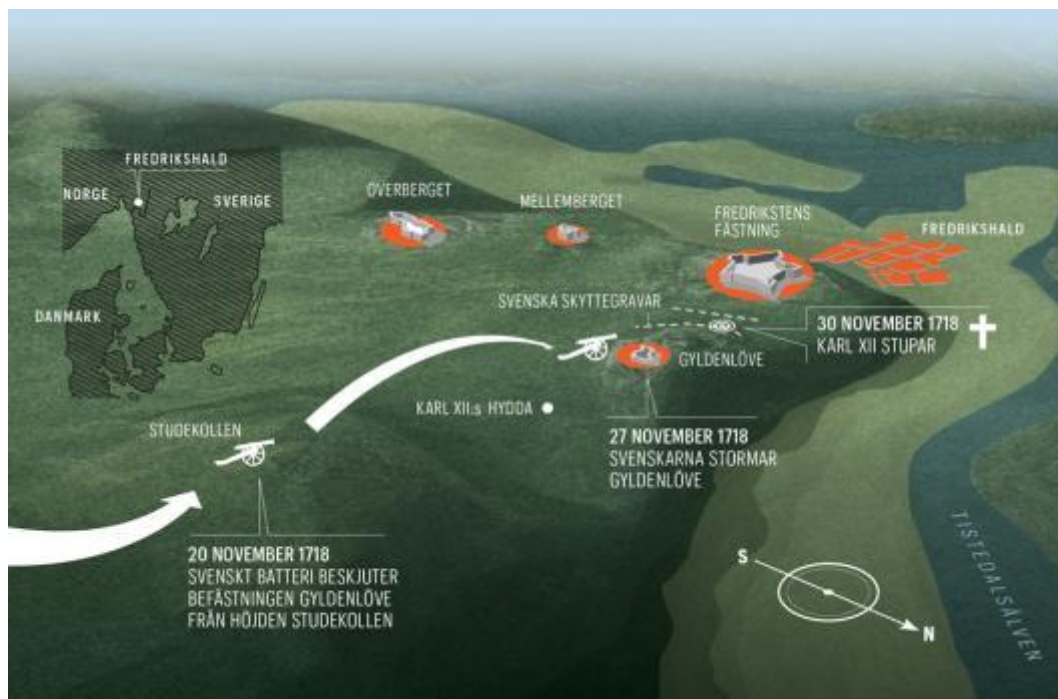
Karl XI, som avlidit på våren 1697, hade banat väg för sin son genom en rad åtgärder. Bland annat hade han drivit igenom det så kallade karolinska enväldet. Det innebar att monarken ensam regerade riket, ”med Guds nåde” som det hette i Karl XII:s officiella titel.

Karl XII var en person som fullgjorde sina åtaganden med stort allvar. Som regent såg han sig som ”Guds fiskal på jorden”, driven av enkla föreställningar om rätt och fel. Med tanke på den rådande tidsandan, och Karl XII:s egen syn på sin gudomliga uppgift, är det kanske inte så konstigt att det som sägs ha varit hans sista ord i livet också är en av de vanligast förekommande uppmaningarna i Bibeln: ”Var inte rädd!”.

År 1700 bröt stora nordiska kriget ut. Karl XII och hans generaler visade handlingskraft genom att först landstiga med trupper på Själland och snabbt tvinga Danmark till fred. Sedan besegrade den svenska armén en mångdubbelt större rysk styrka vid Narva, i nuvarande Estland. Därefter invaderade Karl XII Polen och lyckades efter flera års strider få någorlunda kontroll över landet.

Hösten 1707 inledde svenskarna ett fälttåg mot Ryssland. Det slutade i katastrof, vid Poltava. Efter nederlaget tillbringade Karl XII fem år i Osmanska riket, där han försökte få sultanen att rikta ett avgörande militärt slag mot den ryska tsaren. Till slut gav kungen upp och tog sig hem genom Europa.

År 1715 anlände Karl XII till Skåne. Han hade då varit borta från det egentliga Sverige i 15 långa år, och Stockholm skulle han aldrig komma att återse. En kula satte stopp för det. Belägringen av Fredriksten inleddes den 20 november 1718. Under flera dagar grävde karolinerna löpgravar allt närmare försvarsanläggningens murar för att på så sätt kunna flytta fram manskap och kanoner som skydd mot norrmännens eldgivning. Den 30 november, Karl XII:s dödsdag, hade grävarbetet kommit så långt att en stormning av fästningen var nära förestående. Det var en söndag, den första i advent, och i sitt högkvarter en bit från fästningen ägnade sig kungen, som sin vana trogen gått upp vid tvåtiden på natten, åt några timmars skrivarbete. Han passade även på att byta ut delar av sin leriga uniform. Därefter deltog han i en gudstjänst, som passande nog handlade om Jesu intåg i Jerusalem.

[Här blev Karl XII skjuten](#)

[Hösten 1718 angreps Norge av Sverige. En mindre styrka trängde fram mot Trondheim från Jämtland. Huvudstyrkan, som leddes av Karl XII, angrep Oslofjorden och inledde belägringen av Fredrikstens fästning den 20 november.](#)

[Bild:](#)

[Johan Jarnestad](#)

Efter gudstjänsten red Karl XII tillbaka till de svenska ställningarna utanför Fredriksten. Där var man på väg att påbörja grävandet av en ny löpgrav, men de soldater som skulle utföra arbetet syntes inte till. Kungen sade därför åt löjtnanten Bengt Wilhelm Carlberg att ”gå och se vad de söla efter”. Alltså samme Carlberg som några timmar senare skulle få i uppdrag att transportera bort Karl XII:s lik.

Så småningom kom arbetet i gång och kungen drog sig tillbaka. Efter att ha ätit kvällsvard gick Karl XII åter ut till löpgravarna för att inspektera arbetet. Klockan hade blivit runt nio på kvällen när kungen kom fram till den löpgrav som låg närmast och rakt framför fästningen – avståndet till försvararna var ungefär 150 meter. Något snett framåt och till vänster om kungen, cirka 600 meter bort, fanns den norska skansen Overberget.

Beskjutningen från såväl fästningen som skansen var stundtals häftig. Detta hindrade inte kungen från att vilja ta sig en närmare titt på situationen. Efteråt berättade den officer som ledde arbetet med löpgravarna, den franske översten Philippe Maigret, att kungen ”befallte mig att hålla honom under fötterna då han uppsteg något på den nyss uppkastade vallen”.

Varje gång kanonen avlossades från Overberget släppte dock Maigret taget en aning, vilket gjorde att kungen sjönk ner i skydd. Detta gillade inte Karl XII, som sparkade upp två hål i jordväggen så att han fick fäste för fötterna och själv kunde hålla sig uppe. Där halvlåg han med armarna på vallen och stödde hakan mot vänstra handen.

I den positionen utgjorde han ett tacksamt mål i skenet från norrmännens lysbomber. Maigret bad därför kungen att vara försiktig och kliva ner, men fick till svar: ”Var inte rädd!”.

Sedan hände allting mycket snabbt. Karl XII träffades plötsligt av en projektil som troligen gick in genom den vänstra tinningen och ut genom den högra. Döden var ögonblicklig, eller som löjtnant Carlberg senare vittnade ”... icke den minsta rörelse förspordes mer än att handen undanföll vänstra kindbenet och huvudet lutade sig så sakta neder uti kappan, utan någon den ringaste ryckning på kroppen, som blev så alldeles stilla liggande som den förut låg”.

Maigret mindes att skottet ”gjorde samma ljud som när man häftigt kastar en sten i gyttja”.

I ett annat vittnesmål, som skrevs ner anonymt men som möjligen också kan vara lämnat av Maigret, heter det att ”vid fjärde kanonskottet hörde jag slaget på Hans majestäts huvud så starkt som man kan slå med tu finger i handen, varpå Hans majestät genast sank neder så långt, att vänstra handen kom under huvudet, och hördes ingenting vidare än rakling i halsen, som av blodet förorsakades”.

”Var inte rädd!”. Så ska alltså Karl XII:s sista ord ha lytt. Det vet till exempel alla de hundratusentals svenskar som genom decennierna har plöjt Frans G. Bengtssons halvdokumentära roman *Karl XII:s levnad*. Uppmaningen förekommer också i Verner von Heidenstams *Karolinerna*, även det ett mycket läst verk på sin tid. Fast där låter Heidenstams kungen utbrista i det mer ålderdomliga ”Frukta intet!”.

Vidare kan man läsa att kungen skulle ha sagt ”Var inte rädd” i Ernst Brunners uppmärksammade bok *Carolus Rex*, som kom ut så sent som 2005. Och inte minst kan man träffa på yttrandet i böcker om och med sista ord-citat.

Varken Bengtsson, Heidenstam eller Brunner har tagit repliken ur luften. Första gången den förekommer i skrift är så tidigt som 1723, fem år efter Karl XII:s död, i en reseskildring av fransmannen Aubry de La Motraye. Han hade träffat kungen redan i Turkiet och vistades i Sverige 1715–20. La Motraye påstår att han hade talat med utländska officerare som närvarat i löpgraven då kungen blivit skjuten. Enligt den franske reseskildraren hade till och med en kortare replikväxling ägt rum mellan kungen och överste Maigret omedelbart före dödsögonblicket.

Det finns alltså en lång tradition som går ut på att Karl XII skulle ha sagt ”Var inte rädd!” precis innan han dog.

Kan vi då lita på att det är sant? Nja, som i fallet med så många andra berömda sista ord-citat är det högst tvivelaktigt. Den kände franske upplysningsfilosofen Voltaire, som 1731 kom ut med en biografi om Karl XII, menade redan på sin tid att det inte stämde. Enligt honom hade kungen inte yttrat mer än möjligen en suck i dödsögonblicket, och definitivt inte något ”Var inte rädd!” strax innan han blev skjuten.

La Motraye stod dock på sig. I ett argt brev till Voltaire hävdar han att Maigret som svar på kungens ”Var inte rädd!” skulle ha replikerat: ”Jag är icke rädd för egen del eftersom bröstvärnet skyddar mig, utan för Eders Majestäts del, som icke använder det till det ändamål det byggts för.” Varpå kungen skulle ha sagt: ”Gå och se till era arbetare. Jag stiger ner.”

Om man ska tro La Motraye var alltså Karl XII:s sista ord egentligen ”Jag stiger ner” eller ”Jag går ned nu”, som det står i en senare och översatt upplaga av hans reseskildring från

1723. Problemet är att det inte finns några andra trovärdiga uppgifter om att Karl XII skulle ha sagt så, eller ens ”Var inte rädd!” – allt går tillbaka på La Motrayes redogörelse.

början av 1700-talet, då fransmannen skrev sin reseskildring, var det dessutom vanligt och tämligen accepterat att författare tummade något på sanningen och lade in fingerade samtal i sina historiska texter. Det mest sannolika är att det var precis det som den gode Aubry de La Motraye gjorde.

Att kungen skulle ha sagt just ”Var inte rädd!” talar också för att det rörde sig om ett litterärt grepp från La Motrayes sida. Så säger nämligen Jesus flera gånger i Nya testamentet, bland annat till lärjungarna, och även på många andra ställen i Bibeln förekommer uppmaningen. Det är inte särskilt långsökt att tänka sig att La Motraye tyckte att det var ett lämpligt citat att lägga i Karl XII:s mun, eftersom kungen ju sågs som Guds ställföreträdare på jorden.

Faktum är att det även finns frågetecken kring de andra bevarade vittnesmålen och samtida berättelserna om dödsskottet vid Fredriksten. Bengt Wilhelm Carlberg, som avled 1778 efter en lång och framgångsrik karriär som arkitekt och stadsingenjör i Göteborg, har till exempel lämnat flera olika versioner av sin redogörelse för händelserna kring dödsfallet.

Därför vet vi inte heller om det gick till exakt så som det är beskrivet i texten ovan när Karl XII dog, men ganska nära sanningen ligger det nog. Ja, bortsett då från det där med ”Var inte rädd!”.

Sedan kungen stupat avbröt den svenska armén belägringen av Fredriksten och återvände hem. Ganska snart efter skottet började det gå rykten om att kungen blivit lönnmördad av en krypskytt ur de egna leden – rykten som det fortfarande är många som tror på. En kittlande teori är att Karl XII skulle ha blivit skjuten med en knapp ur sin egen uniformsrock, den så kallade kulknappen, som i dag finns på Varbergs museum.

Men än så länge har ingen kunnat bevisa att kungen blev mördad, och tills vidare får ändå det mest troliga sägas vara att Karl XII föll offer för en slumpkula från den norska sidan. Vad vi med säkerhet vet är dock att det inte bara var en människa som stupade där på krönet av löpgraven vid Fredrikstens fästning kvällen den 30 november 1718, för snart 300 år sedan. Skottet mot Karl XII innebar också slutet för den svenska stormaktstiden, eftersom Sverige i den påföljande freden gick miste om merparten av sina tyska och baltiska besittningar.

När Ulrika Eleonora den yngre tog över kronan efter sin bror tvingades hon dessutom skriva under en ny regeringsförklaring där det klargjordes att hon fått sin makt av riksdagen, inte av Gud. Därmed hade även det karolinska enväldet gått i graven.

Eller som Voltaire påstår att överste Maigret så nyktert kommenterade saken när han förstod att Karl XII var död: *La piece est finie, allons souper* – ”Spelet är slut, låt oss supera.”